

О. С. Шатілова
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського

ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ СПОНУКАЛЬНОЇ ІНТЕНЦІЇ В НАУКОВОМУ ТЕКСТІ

Реферат. Стрімкий розвиток науки й техніки в сучасному світі, зростання обсягу наукової інформації зумовлює посилення уваги лінгвістів до наукового тексту як об'єкта дослідження. Спеціальний аналіз наукових текстів дозволяє виявити особливості їхньої організації, зокрема способів оформлення різних комунікативних інтенцій.

У статті розглянуто різновиди репрезентації спонування в науковому тексті. Окреслено функційно-семантичне поле спонукальної модальності. Визначено й описано ядерні, напівпериферійні та периферійні конструкції спонукальної інтенції в текстах наукового стилю. До ядерних форм зараховано частовживані конструкції, первинною функцією яких є спонування. Критерієм для розмежування обрано наявність спеціалізованої морфологічної форми (предикат, виражений дієсловом наказового способу). До напівпериферійних утворень зараховано конструкції без спеціалізованої однослівної форми для вираження предиката, який репрезентовано аналітичними морфологічними формами. До **периферії** зараховано такі спонукальні речення, предикат у яких виражений неспеціалізованою морфологічною формою. Первинною функцією периферійних одиниць зазвичай не є спонування. Окрему увагу приділено спонукальним реченням із предикатом, вираженим перформативом.

Спонукальні висловлення диференційовано з урахуванням прагматичних чинників. З'ясовано деякі особливості вживання окремих різновидів спонукальних конструкцій у різних жанрах наукового стилю мовлення.

Ключові слова: спонукальна конструкція, спонукальне висловлення, спонування, функційно-семантичне поле, ядро, напівпериферія, периферія, науковий текст.

Спонукальна функція мови є важливою в процесі спілкування, адже вона є засобом регулювання стосунків між людьми. Спонукальні конструкції досить широко репрезентовані в науковому тексті, становлячи невід'ємну частину професійно орієнтованого мовлення. У наукових і виробничо-професійних текстах спонукальні конструкції вирізняються різноманіттям синтаксичного оформлення.

Метою роботи є дослідження різновидів спонукальних конструкцій у науковому тексті. Для досягнення мети поставлено такі **завдання**: 1) окреслити функційно-семантичне поле спонукальної модальності; 2) визначити й описати ядерні, напівпериферійні та периферійні конструкції спонукальної інтенції в текстах наукового стилю; 3) диференціювати спонукальні висловлення з урахуванням прагматичних чинників.

Структурно-семантичні та комунікативні характеристики спонукальних конструкцій, зокрема питання семантичних різновидів висловлень зі спонукальною модальністю, темарематичного зв'язку між частинами спонукального речення тощо було розглянуто в працях І. С. Андрєєвої, А. В. Бельського, Л. В. Бережан, Н. О. Бондарєвої, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, М. У. Каранської, Н. В. Швидкої, С. В. Харченко, Л. П. Чахоян та ін. Логіко-філософський підхід до вивчення проблеми спонукальних мовленнєвих актів реалізовано в дослідженнях Г. П. Грайса, Дж. Ліча, Дж. Остіна, Дж. Сьорля, П. Ф. Строссона, які було доповнено прагмалінгвістичним підходом до проблеми в роботах Ф. С. Бацевича, О. І. Беляєвої, В. В. Богданова, А. Вежбицької, В. Г. Гака, Л. М. Медведєвої, Г. Г. Почепцова, О. Г. Почепцова, Б. Фрезера та ін.

Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених вивченню категорії спонування, поза увагою дослідників перебувають важливі питання формування та функціонування

спонукальних конструкцій у науковому тексті, що актуалізує необхідність комплексного вивчення структурних, семантичних і комунікативно-прагматичних ознак утворень спонукального значення.

У мовознавчих дослідженнях поняття спонукання наповнене різним змістом: одні автори визначають його як семантичну, інші – як граматичну категорію, деякі дослідники будують свої теорії із залученням надбань соціолінгвістики, онтології, прагматистики тощо. Множинність підходів і поглядів на це питання цілком зрозуміла, адже названа категорія може бути виражена засобами різних мовних рівнів. Зміст будь-якого висловлення формується завдяки специфічній взаємодії лексики й граматики, оскільки завдяки поєднанню засобів різної природи досягається точність і виразність у передачі певного змісту.

Як і будь-яке інше значення, спонукання виражено в мові не тільки спеціально призначеною для цього морфологічною формою імператива, але й непрямыми способами, набуваючи при цьому додаткової іллокутивної сили. Непрямі спонукальні висловлення сучасної української мови, тобто ті, що виражають спонукання поза формами наказового способу дієслова, привертати увагу граматистів переважно у зв'язку з вивченням способових форм дієслова (О. К. Безпояско, Л. А. Булаховський, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Л. О. Кадомцева, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський, О. С. Шевчук).

Категорію спонукання аналізували й досліджували спочатку на матеріалі форм дієслова, а згодом – переважно на базі речень. Так з'явилося поняття «спонукальне речення» («спонукальна конструкція»). Спонукальне речення – це речення, що виражає спонукання співрозмовника або читача до виконання / невиконання дії, позначеної дієсловом або іншим повнозначно-лексичним компонентом. Прямим засобом вираження комунікативного завдання в структурі спонукального речення є форми наказового способу дієслова (синтетичні й аналітичні), доповнені відповідним інтонаційним оформленням. Поряд із прямими активно функціонують і непрямі засоби вираження категорії спонукання, проблемі використання яких присвячено не лише розділи в граматиках, але й дисертації [1; 4; 5]. Так, імперативну функцію можуть виконувати інфінітиви, форми дійсного й умовного способів, конструкції без дієслів, речення з перформативними дієсловами тощо.

Одним із базових понять функційної граматики є поняття «функційно-семантичного поля» (ФСП). ФСП – це «засноване на певній семантичній категорії угруповання різнорівневих засобів мови, що взаємодіють між собою на підставі спільності їхніх семантичних функцій» [7, с. 17]. В умовному просторі функцій і засобів встановлюється конфігурація центральних і периферійних компонентів поля, окреслюються зони перетину з іншими полями [5, с. 17].

Будь-яке ФСП має специфічні характеристики: спільність семантичної функції та різнорівневість засобів вираження. При цьому семантична функція виконує роль стрижня, що об'єднує різнопланові мовні елементи – морфологічні, синтаксичні, лексичні, інтонаційні – в одну систему.

Весь загал спонукальних конструкцій можна об'єднати в так зване поле спонукання. Будь-яке поле має ядро (центр), напівпериферію та периферію. До **ядерних** форм належать частовживані конструкції, первинною функцією яких є спонукання. Обов'язковою вимогою для зарахування конструкції до ядерних є наявність спеціалізованої морфологічної форми. У таких спонукальних конструкціях предикат, виражений дієсловом наказового способу, має значення, що можна вважати своєрідним маркером спонукання. **Напівпериферійні** конструкції також є частотними, проте вони не мають спеціалізованої однослівної форми для вираження предиката. Предикати в напівпериферійних конструкціях представлені аналітичними морфологічними формами. Однак первинною функцією напівпериферійних конструкцій є спонукання. Способи морфологічного вираження предикатів напівпериферійних конструкцій є стандартними, але аналітичність їхнього вияву змушує мовознавців вести суперечку щодо приналежності їх до імперативної парадигми. На цій підставі доцільним видається зарахувати такі конструкції до проміжної групи спонукальних речень – напівпериферійної. До **периферії** зараховано такі спонукальні речення, предикат у

яких виражений неспеціалізованою морфологічною формою. Первинною функцією периферійних одиниць зазвичай не є спонування. Також до периферії належать еквіваленти речень.

Оскільки ядерні та напівпериферійні конструкції мають спеціалізовані форми для вираження спонукальної інтенції, розпізнавання й сприйняття їх в тексті не викликає труднощів. Проблемним і дискусійним є декодування периферійних утворень.

Периферія поля спонування в синтаксичному аспекті є великою за обсягом. Вона представлена різноманіттям способів вираження спонукального значення. Їх об'єднує вторинність спонукальної функції. Це означає, що аналізовані в межах периферії утворення спочатку виконували й формально продовжують виконувати інші функції в мовленні, передаючи значення не спонукальної, а розповідної чи, наприклад, питальної модальності. Тобто периферійні речення формально належать до розповідних, питальних, умовних, ймовірних, бажальних, але фактично виконують спонукальну функцію: *Отже, порахуємо; Протягом першого тижня бажано більше відпочивати та раніше лягати спати; Було б непогано запросити зовнішніх фахівців.*

Розмаїття форм і способів вираження спонування ускладнює систематизацію спонукальних конструкцій у межах периферії. Не претендуючи на вичерпність у розв'язанні питання класифікації, спробуємо все ж таки здійснити систематизацію спонукальних периферійних речень.

На нашу думку, до периферійних спонукальних конструкцій належать:

1. Формально питальні речення.
2. Формально непитальні речення.
  - 2.1. Формально непитальні речення з предикатом-дієсловом у формі умовного способу.
  - 2.2. Формально непитальні речення з предикатом-дієсловом у формі дійсного способу.
    - 2.2.1. З предикатом-дієсловом у формі минулого часу.
    - 2.2.2. З предикатом-дієсловом у формі теперішнього часу.
    - 2.2.3. З предикатом-дієсловом у формі майбутнього часу.
  - 2.3. Формально непитальні речення з предикатом-дієсловом у формі інфінітива.
  - 2.4. Формально непитальні речення з предикатом, вираженим модальним словом у поєднанні з інфінітивом.
  - 2.5. Формально непитальні речення з предикатом, вираженим перформативом.
  - 2.6. Формально непитальні речення предикатом, вираженим іменником.

3. Неповні речення.

Часто в ситуаціях спонування з метою створення приємного клімату спілкування мовець вибирає для передачі волевиявлення **питальну** конструкцію: *Чи не могли б Ви дати відповідь на запитання?* Серед питальних речень є стандартизовані, які починаються завжди з «*Чи не...*»: *Чи не могли б Ви допомогти?* Варто додати, що речення, побудовані за моделлю «*Чи не + предикат*», є більш ввічливими, ніж стандартні ядерні спонукальні конструкції.

Формально **непитальні** речення також нерідко виконують спонукальну функцію. Зокрема, значне місце серед них посідають формально непитальні речення з предикатом-дієсловом у формі **умовного** способу. Спонукальні конструкції з формами умовного способу завжди використовують з метою пом'якшення волевиявлення. Як влучно зазначає С. В. Мясоедова [5], можливість транспозиції в сферу спонування умовних дієслівних форм можна пояснити особливостями їхньої граматичної семантики. Адже речення з формами умовного способу можуть набувати спонукального значення через властиву їм оптативність: мовець висловлює своє бажання, сподіваючись, що співрозмовник перетворить мрію на реальність, тобто буде виконавцем названої мовцем дії: *Було б доцільним здійснити.*

Спонукального забарвлення форми кон'юнктива набувають завдяки дії позамовних чинників формування значення та в умовах відповідного контексту.

Речення з формами умовного способу виражають некатегоричне спонування, яке з'являється завдяки дії позамовних чинників формування значення та в умовах відповідного контексту: *Шановне товариство, я хотів би звернути увагу <...>*.

Особливе місце серед формально непитальних речень посідають конструкції з предикатом-дієсловом у формі **дійсного** способу. Серед них спонукального значення можуть набувати речення з предикатами у формі будь-якого часу: минулого, теперішнього чи майбутнього. Більшість таких конструкцій передають невимушене неофіційне спонування, а тому не є характерними для наукового стилю мовлення. Спонування такого типу представлені окремими вкрапленнями в наукових текстах, зокрема в науково-популярних жанрах. Конструкції з предикатом-дієсловом у формі **майбутнього** часу є найуживанішими з-поміж них: *Тепер зіставимо (= давайте зіставимо, порівняймо) деталі; Пригадаємо, що той кримінально-процесуальний кодекс, який зараз діє, був ухвалений ще в 1960-му році (= пригадаймо, давайте пригадаємо); Отже, порахуємо (= порахуймо, давайте порахуємо)*. Спонукального значення речення із формами майбутнього часу набувають унаслідок того, що позначають дію ще не здійснену, отже, нереальну на момент мовлення.

Узагальнюючи різні способи вираження спонування за допомогою речень із формами дійсного способу, слід сказати, що всі виокремлені в наукових текстах конструкції належать до односкладних. Валентність на підмет у таких реченнях є забороненою. Саме відсутність підмета в таких реченнях надає спонукального відтінку. Отже, неможливість трансформації односкладних речень із предикатом дійсного способу на двоскладні є показником їхньої приналежності до речень спонукальних. Обов'язкова відсутність підмета в них є своєрідним маркером спонування.

Велику за обсягом групу утворюють речення з предикатом-дієсловом у формі **інфінітива**. Можливість заміни імперативних форм інфінітивами пояснюється тим, що останні здатні набувати ірреального об'єктивно-модального значення. У наукових текстах, як показав аналіз зібраного матеріалу, інфінітивні речення можуть бути вжиті з метою підкреслення анонімності, невизначеності особи й числа виконавців дії, що спостерігається в текстах інструкцій, наприклад: *Підключати прилад тільки до електромережі з контуром захисного заземлення. Використовувати водонагрівач тільки у вибухобезпечних місцях. Не залишати без нагляду*.

Велику за обсягом периферійну групу формують речення з головним членом, вираженим **модальним словом у поєднанні з інфінітивом**. Такі речення можуть бути як односкладними, так і двоскладними. До модальних слів, що разом з інфінітивом утворюють предикативне ядро, належать *слід / не слід, варто / не варто, треба / не треба, потрібно / не потрібно, необхідно* тощо: *Потрібно переходити на вугілля, якого в Україні вистачить на 300 років; У ході експлуатації водонагрівача необхідно дотримуватись таких умов <...>*. Уведення в речення модального слова дещо зменшує категоричність волевиявлення, пом'якшує спонування.

Особливої уваги потребують речення із предикатом, вираженим **перформативом**. Вимовляючи перформатив, мовець здійснює, а не називає дію. До предикатів перформативного характеру можна віднести такі дієслова, як *молити, заклинати, просити, благати, рекомендувати, радити, закликати, пропонувати, наказувати, наполягати, вимагати, забороняти, дозволяти, санкціонувати* тощо: *Психологи всього світу наполегливо радять батькам втручатися в любовні стосунки підлітка <...>; С. Єрмілов пропонує будувати сміттєспалювальні заводи закритого типу <...>*.

Номінативні речення спонукально-бажального типу (*Увага!*) та неповні спонукальні речення не властиві науковому стилю мовлення, тому їх не розглянуто в роботі.

Таким чином, спонукальні конструкції досить широко представлені в науковому тексті. Правильні вибір і вживання їх у мовленні забезпечують ефективність та успішність комунікації. Запропоноване дослідження окреслює коло можливих у подальшому

спостережень за особливостями наукового тексту, зокрема спрямованих на вираження спонукальних інтенцій у різних жанрах наукового стилю мовлення.

Список використаної літератури

1. Иосифова В. Е. Употребительность в естественном диалоге прямых и косвенных речевых актов, выражающих побуждение (на материале устной речи жителей г. Калуги. К проблеме изучения языка города) : дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Вера Евгеньевна Иосифова. – Калуга, 2005. – 192 с.
2. Кобозева И. М. О первичных и вторичных функциях вопросительных предложений / И. М. Кобозева // Текст в речевой деятельности (перевод и лингвистический анализ). – М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – С. 39-42.
3. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад ; пер. с нем. В. А. Плунгяна // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 216-227.
4. Михальская А. К. Педагогическая риторика : история и теория : уч. пособие / А. К. Михальская. – М. : Академия, 1998. – 432 с.
5. Мясоєдова С. В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Мясоєдова. – Харків, 2001. – 16 с.
6. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин ; пер. с англ. А. А. Медниковой // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 17. Теория речевых актов ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22-129.
7. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / Отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик. – СПб. : Наука, 2005. – 480 с.
8. Романова Л. А. Прагматика дискурса в ситуации учебной коммуникации в условиях постмодернизма / Л. А. Романова // Актуальные проблемы образования современной России на постсоветском пространстве : материалы XXI межвузовск. научно-практической конференции. – Тверь : Международная ассоциация образования, 2008. – С. 196-201.
9. Шутова О. А. Поучающий дискурс : коммуникативно-прагматические и жанровые особенности (на материале украинских, русских, английских, французских фольклорных дидактических текстов) : дисс. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.15 «Общее языкознание» / Ольга Александровна Шутова. – Горловка, 2011. – 208 с.

Аннотация

Шатилова Е. С. Особенности оформления побудительной интенции в научном тексте.

Рассмотрены разновидности репрезентации побуждения в научном тексте. Выделено функционально-семантическое поле побудительной модальности. Определены и описаны ядерные, полупериферийные и периферийные конструкции побудительной интенции в текстах научного стиля. Критерием классификации выбрано наличие специализированной однословной морфологической формы для выражения побуждения. Отдельное место отведено побудительным предложениям с предикатом, выраженным перформативом.

Побудительные высказывания дифференцированы с учётом прагматических факторов. Выяснены некоторые особенности употребления отдельных видов побудительных конструкций в различных жанрах научного стиля речи.

Ключевые слова: побудительная конструкция, побудительное высказывание, побуждение, функционально-семантическое поле, ядро, полупериферия, периферия, научный текст.

Summary

Shatilova O. S. Specifics of incentive intentions appearance in the scientific text.

The varieties of representation of incentive in scientific text are considered. Functional-semantic field of incentive modality is allocated. Identified and described are the core, semi-peripheral and peripheral constructions of incentive intentions in scientific texts. The selected criterion for the classification of the sentences is presence of specialized single-word morphological form for the expression of incentive. Special place is given to the imperative sentences with the predicate expressed by performative.

Incentive statements were differentiated taking into account the pragmatic factors. Clarified some of the features of use of certain types of incentive structures in different genres of scientific style of speech.

Keywords: *incentive construction, incentive saying, incentive, functional-semantic field, core, semi-periphery, the periphery, scientific text.*